

ЕЛИАС КАНЕТИ – БЪЛГАРСКИ НОБЕЛОВ ЛАУРЕАТ В СЪВРЕМЕННОТО ЛИТЕРАТУРНО ОБРАЗОВАНИЕ

София Райчева

ELIAS CANETTI - BULGARIAN NOBEL LAUREATE IN CONTEMPORARY
LITERARY EDUCATION
Sonya Raycheva

***Abstract:** This text presents methodological ideas in literature for specialized training in high school. The subject of the methodological strategy is the Bulgarian Nobel Prize winner Elias Canetti, born in Ruschuk (Ruse). The presented innovative ideas are intended for two modules: dialogical readings and critical thinking.*

***Key words:** methodical design, experiential learning, result*

„Всеки език притежава своето собствено мълчание.”
Е. Канети, „Спасеният език”

<https://doi.org/10.46687/QHDY4981>

В магистърската програма „Съвременни тенденции в образованието по български език и литература“ на ПУ „П. Хилендарски“ е застъпена дисциплината „Текст и комуникация“. Студентка от Русе има задача да представи Елиас Канети, роден в Русчук (Русе), утвърден писател и носител на Нобелова награда за литература. В своите научни търсения студентката „попада“ на интересни факти от живота на българския нобелист, както и на представителни текстове от неговото творчество. Така от емпиричните факти с нея достигнахме до идеята да потърсим методически идеи и приложни решения за преподаването му в часовете по литература – горен курс, втори гимназиален етап. Тези идеи „узряха“ в хода на дипломната ѝ работа, озаглавена „Елиас Канети и преподаването на литература в 11 – 12 клас. (Иновативна тема в профилирано обучение: Нобелови лауреати и литературно образование)“ с обем 94 страници. Като неин научен ръководител се натъкнах не само на интересни семейни факти от автобиографичната му книга „Спасеният език“, но и на други постижения от богатото му литературно творчество като „Факел в ухото“, „Провинцията на човека“ – записки от 1942 -1985 г., в които темите за свободата, молитвата, човешкия свят, властта и други могат днес да бъдат особено актуални за подрастващите. Езикът, на който са публикувани творбите, освен българския, са немски и английски. Езикът „проговаря“ и открива пред сънародниците ни нови светове, от които особено днес имаме нужда за вдъхновение.

11 и 12 класове подлежат на профилирана подготовка. Чрез двата модула: „Диалогични прочити“ и „Критическо четене и мислене“ темата „Е. Канети“ може да бъде внедрена по два начина. Единият предполага обвързване на творчеството на Канети с междутекстови връзки с произведения от учебната програма. Другият начин представя реални възможности да се въведе в избираемия модул на профилираната подготовка. Така биха се надграждали не само знания и компетентности, но преди всичко би могла да бъде удовлетворена

потребността от образователен пример – модел за личностно израстване и житейска реализация.

И днес не затихват споровете дали Канети е българин, като се знае, че той има еврейско-турски корени. Роден и отраснал в Русе под австрийско културно влияние, днес неговото дело и личност са предмет на усилен изследователска и популяризаторска дейност, организирана от дружество „Е. Канети“ със седалище Русе. През 2014 г. излиза „Слуховидецът на века“ – сборник с образователни представителни откъси от Е. Канети, придружени с научни статии и фрагменти от студии от български канетеведи, докоснали се до „идейния космос“ на неговото творчество (Angelova 2014: 17).

На 13-тото издание на Международния културен фестивал в Русе „Възможни светове“ – 2020 г., организиран от международното дружество „Е. Канети“ с подкрепата на Гьоте институт, Полски и Чешки културни институти в София и Австрийското посолство в София, в организираната научна конференция са представени изследвания върху Канети („Езикът на Канети“, „Смъртта, животните и храната в литературата на Канети“ от Н. Скендерия), както и научни разработки от представители на Австрийската библиотека „Е. Канети“. В нощта на литературата, съпътстващ форум за популяризиране творчеството на Канети, на всеки половин час известни личности четат откъси от творчеството му в различни „читателски гнезда“. Като инициатива на преводачите на Канети се организира среща – дискусия на тема „Намерени и изгубени в превода – среща разговор върху света на преводачите на Канети“ и др. Тези факти подчертават актуалния принос на българския нобелист и нестихващия интерес към личността и творчеството му не само от българска страна, а и от видни международни институти, културни центрове и университети.

Защо той да не се изучава тук, в България, където е роден и отраснал? Защо не се застъпи в горен курс, в режима на профилираната подготовка? Тя дава разчупени възможности за методически избор от страна на учителя. От друга страна, за учениците би бил интересен и провокиращ любознателността им, както и би породил тенденции за по-нататъшно изследване на живота му, така и на известни творби от богатото му творчество.

Възможен предмет на проучване и фокус за литературно преподаване определено е „Спасеният език“ – автобиографична книга на Канети, свързана с ранното детство в Русчук, ученическите му години и тези на младежкото му съзряване във Виена, Швейцария, Германия. Нека припомним някои биографични факти, които могат да се превърнат в дискуссионен панел сред гимназистите.

Под изключителното бащино влияние малкият Елиас е плод на ранното четене. Бащата всяка неделна сутрин е „разказвач на истории“ – така до 7-мата година на Канети, когато губи баща си. Остава му светът на българските народни приказки, вечерното четене на глас с майка му и обсъждане на прочетеното (Шилер, Шекспир). Говорещ от малък 4 езика, под влияние на образованата във Виена семейна среда, Елиас е особено любознателен към родословните корени, бита, традициите, ценностите, атмосферата на Русчук. По детски състрадателен към „тъжни и бедни“, всяка събота раздава милостиня на циганския клан; участва в еврейските и българските празници. Съзертателен и непрекъснато

разсъждаващ под влияние на героите, прочетени в детството (Одисей и Медея са любими от древногръцкия цикъл), предприема „пътешествие“ едва 10-годишен, когато чува за Толстой в България и се „влюбва“ в него. 12-годишен вече предпочита Дикенс, като посещава специални литературни кръжоци, за да чете изразително откъси от световноизвестни автори с обсъждане на постиженията им.

Различното еврейско възпитание и образование е присъщо и за личностното съзряване на Канети. „Вечните принципи зад всяко успешно дете“ са характерната основа, върху която Канети гради таланта и живота си. В едноименното заглавие на наскоро нашумялата книга на Явор Русинов (2020) се „крие“ разковничето на успешния Канети като автор нобелист. Кои са тези принципи, които могат да бъдат дискутирани в модула „Критическо четене и осмисляне“ на профилираната подготовка, предназначена за съвременно литературно образование?

Ще посочим само част от тях, които са с потенциал да предизвикат интерес. На първо място: правилно ли е да се възразява на родителите? Този въпрос е свързан с различното възпитание на Канети – отстояването на мнение с аргументи се толерира от малки сред еврейските деца. Така се формира критическо мислене, убедителни позиции и гледни точки. Умението да се спори и дебатира, в чието изкуство се корени древната реторика, е висока ключова компетентност, която се развива с години. Владеенето на аудитория с вербално и невербално поведение може да се развива в модул „Диалогични прочити“ чрез интерпретиране и дебатирание на литературни казуси в подходящ контекст.

Задаването на „добри“ въпроси с любознателен ентузиазъм е също еврейски „патент“. Елиас в периода на своето ученичество е мразен от непосредствените, защото ги изпреварва с умните, „добри“ въпроси към своите учители. Безспорно умение, възпитано още в ранна възраст от майката, която е с подчертани литературни интереси. Да намерят свой собствен отговор за учащите се в условията на горепосочените модули – това е висш методически пилотаж и за самия учител. Креативното мислене, породено от възможностите да се разсъждава от позициите на различни ракурси, от „ветрилото“ на многообразни гледни точки, трябва да се насърчава с бонуси от учителя. Сам той пример на висока читателска култура, ще търси трайни мотиви за стимулиране интереса към четене. Любознателността не се корени в хаотичната информация, а в надграждането на високохудожествен читателски вкус.

Отново ще направим паралел с Канети – любимото занимание от детство до зрели старини е четене и препрочитане на любими автори. Чувството за идентичност и целенасочен смислен живот той черпи от книгите – вид „интелектуален инструмент“ за трайно знание и „можене“. Способностите – да мислиш, да анализираш, да изграждаш перспектива, са умения, заложили още в древното образование. Те „идват“ от четенето: способността да се разсъждава днес се нарича „аналитичен мениджмънт на знанието“ (Rusinov 2020: 53). Целта – да се „произведе“ ученик с умствена дисциплина, която да му осигурява аналитични прочити на житейските избори, днес не е на особена почит. Четене с разбиране, извличане на смисъл и значение от изучаван текст са занижени от отношението на съвременните учаци се. Затова е толкова трудно и на преподаващия учител не само да мотивира интерес към учебното съдържание, но

и да формира различни комуникативни компетентности. С развиване на аналитичния мениджмънт на знанието ще се развиват и други умения за писмената култура: структуриране на жанра „есе“, както и уменията то да се представи пред аудитория. Да се защитава написаното в режим на дебат означава с подбрани аргументи да се оценява предметът на есеистичните разсъждения според вечните библейски ценности. Така, както и Канети в ученическите си години във Виена и Цюрих е израствал в училище по „човекознание“ със своите опити да разсъждава и убеждава аудиторията в аналитично написаното, което отеква със зрелите изводи и обобщения.

Светогледът („операционната система“) се изгражда от книгите. В „Спасеният език“ на Канети светогледът му прозира в подтекста на споделените истории: заложеният дълбинен смисъл в тях го превръща във фактор, така различен от познатите ни имена в учебния канон. Защото Канети е с формиран християнски мироглед, чужд на атеистичния тоталитаризъм. С тези от него споделени истории авторът Канети ни дава своеобразно ноу-хау и се превръща в ролеви модел на характер, действащ спрямо принципите (присъщи и заимствани от И. Кант) и ценностите, с които е израснал. Натрупал своите ресурси чрез постоянство, отговорност, решителност, характерологията му формира и трайността на написаното по-късно от него. Дискусиите около неговите житейски „университети“ могат да бъдат своеобразни „репетиции за живот“ за учещите се, които в хода на литературната рефлексия да изградят отношение към проблеми, трудности, изпитания. Да се гледа на кризите, които съпътстват всеки един от нас, като вид предизвикателство, което трябва да бъде разрешено – и това си е вид тест за житейско справяне. Ако трябва да потърсим междутекстови връзки с героите на Д. Димов от учебното съдържание – Елена Петрашева, Фани Хорн, Ирина, Лиля – всяка от тях по своя индивидуален начин „разрешава теста“. Някои се провалят – като Борис, Фон Гайер, Поручик Бенц, Отец Ередия – моралните проблеми, които стоят пред тях, ги изпепеляват. В този контекст можем отново да припомним до Канети като илюстрация: четенето и разсъждаването върху вътрешната му мотивация, с която преодолява редица трудности и кризи до тяхното разрешаване, го представя като нобелов авторитет с действителен характер. „Действай, защото не знаеш“ – това е девиз, с който от малък той е възпитан. Да се поемат рискове – това е инвестирано у него още от дете. Никой не е получил Нобелова награда за това, което са му казали да прави. Сам автор на своя живот, Канети цял живот помни и разказва за България, родния Русчук, възпитали родолюбиви чувства, белязали душевността му за цял живот – от семейното проклятие на патриархалния дядо до безбройните преживявания в ежедневието в училище. Тази „екзотика“ провокира ученика читател да обърне поглед към своето собствено детство. Литературната рефлексия е тъкмо тази, която гарантира самоопределянето на подрастващите. Тя позволява на децата „в контейнери“ да активират въображението си, като им предоставя и възможности за креативност. Самостоятелното критическо осмисляне на литературните казуси дава поводи за себеприемане и стабилизиране на вътрешната мотивация за личностно израстване. Да извличат собствени заключения от чуждия опит и моделен пример на Канети – това може да ги направи по-уверени в себе си, с чувство за независимост, неповлияно от репродуциращата методика на конформизма.

Ето и някои възможни теми за дискусия, повлияни от живота и творчеството на Канети:

- *Отношението на Канети към училището и своите учители;*
- *Житейските опори на нобелиста (религията като фактор, определящ личния успех);*
- *Ценностите и приоритетите на Канети относно избора на стратегии за справяне с живота (милостиня, морален живот, библейски примери).*

Поставянето на учещите се в условията на профилираната подготовка, по-конкретно в модулите „Диалогични прочити“ и „Критическо мислене чрез методически ситуации“, позиционирани около определени дидактически технологии като: коментар, дискусия, дебатиране чрез прилагане на конструктивистки подход, както и на компетентностен според подбрани теми на литературни казуси, осигурява умения на учениците да мислят аналитично. Сблъсъкът на разумни аргументи, поощряването на логическото мислене, контролирането на свръхемоционалното и егоцентричното откроява и потребностите на гимназистите. В този режим на методическа ситуация учителят е повече от ментор, който да насочва с идеи, да провокира изява на различни мнения и позиции чрез технологията на „магическото Ако...“ (методът Станиславски), да консултира, съветва, насърчава. Способностите и уменията на живото учителско слово – личностни и професионални, изявяват учителя като диалогист, чрез която роля упражнява и сфера на влияние. Не чрез манипулативни техники, а чрез ерудираната убедителност на образователен актьор. Ето и някои от уменията, които учителят развива сред учещите се:

- умения за синтез (формулиране на тема, идея, аналогия, смисъл, значение и др.);
- умения за херменевтични подходи с аналитична дълбочина;
- умения за аргументирано изразяване на субективни позиции (критическо мислене);
- умения за формулиране на изводи и обобщения.

За да се дават възможности да се формират и развиват тези и други умения, темите, които се подбират за писмено и устно представяне, трябва да бъдат не само съобразени с изучаваното учебно съдържание, а да се синхронизират с потребностите, интересите и любознателността на гимназистите. Една такава тема би могла да бъде: *Защо Северна Америка и до днес основава успехите си върху спазването на 10-те Божии заповеди? Дали и Стивън Кинг от щата Мейн ги спазва чрез героите си в познатите ни романи? Придържат ли се те към моралните принципи, за да управляват живота си без лоши последици? Защото „битката между доброто и злото минава през сърцето на човека“ (Солженицин, по Rusinov 2020: 127).*

Ако не се създават условия за конформизъм („стадно мислене“), ще се насърчава индивидуалният критичен тип мислене. Като се има предвид, че „критичното мислене е смислено, разсъдъчно мислене, чиято цел е да решим на какво да вярваме или как да постъпваме“ (Enis 2020: 128). Според моралната оценка за добро и зло чрез здравия разум ученикът ще направи своя етичен избор. Критичното мислене се развива чрез писмени задачи, особено чрез есе върху зададена тема. Такава би могла да бъде „Микеланджело в живота на

Канети и в моя“ или „Ролята на изкуството за моето самоопределяне (примерът: Канети)“. Аргументиране на теза и подтези с ясна и точна мисъл, последователна логика в излагане на доказателства, доводи и примерни илюстрации развиват и разширяват и личната чувствителност. Устните упражнения във вид на защитена теза открояват и степента на критическото мислене. Една интересна тема би могла да бъде: „Защо майката на Канети го определя като „емоционален, мекушав и бърборко“? Как бихте се чувствали вие при подобна „квалификация“?“. Всъщност от малък Канети е научен на упоритост и отговорност – качества, които го определят като деен, инициативен. От малък възпитан в етично поведение, в по-късното си личносно съзряване той се отличава със самоуважение, донесло му множество писателски постижения. Гражданинът от Русчук не познава т. нар. „заучена безпомощност“, която в определена степен е присъща на съвременното поколение. Да развива позитивна вяра към обстоятелствата, да се справя и преодолява провалите си – това са все качества на Канети, „заимствани“ от любимите автори в детството и юношеството. Като припомним и житейския факт, че му липсва родителският модел (ранната смърт на баща му и болезнената вдовишка самотност на майка му), остават му книгите, чрез които се фокусира за личностна мотивация към житейска реализация. Любопитен е въпросът: при този труден старт в ранното детство кое го изгражда като личност? Израснал с дефицити откъм бащино водителство, компенсирал с литературните интереси на своята майка (четенето на глас вечер); строгият роднински контрол от дядовци и вуйчо, „дамгосан“ със семейно проклятие – и все пак станал известен нобелист, прославил България в литературните кръгове с „работата над себе си“, с вътрешната мотивация за смислен живот, с вяра в библейските ценности, Канети е достоен русенец. Авторитет, духовен лидер за подражание на съвременните гимназисти.

И ако Е. Канети е един от 203-мата нобелисти евреи (от общо 902 в света), то той като личност и творец е образователен пример, от който литературното ни съвременно образование силно се нуждае. Не само личността на автор като него притежава сфера на влияние. Една от най-известните му книги, спомената по-горе – „Спасеният език“ – е личната история за възмъжаването, за „българската следа“ в постиженията и трансформиращата сила на времето. Авторът ни задава „добри въпроси“, както го прави и през целия си живот. Защото неговото възпитание е започнало 20 години преди неговото раждане, както гласи една еврейска поговорка.

За таланта на Канети свидетелстват други негови творби – „Записки 1942-1985. Провинцията на човека. Тайното сърце на часовника“ (2015). С „будно съзнание“ той отразява „ужасите“ на годините и намира по този начин „отдушник“ за своите „спонтанност и свобода“. Като всекидневно упражнение в тези записки Канети излива мисли, душевни преживявания, споделя откровения и страхове, формулира особено ценни изводи, чиито идеи днес ги превръщат в актуални съвременни сентенции („крилати фрази“). Тъкмо те могат да станат предмет на дискусии, интерпретаторски разсъждения, аналитични коментари и обсъждания от страна на гимназистите. Като проекто-базирано обучение, екипи чрез интерактивни подходи могат да направят своя тематичен избор, който да защитят като презентация. Ето някои примерни „сентенции“: „Човек нищо не надмогва и обича още повече“; „Когато човек се чувства много унизен, не му

остава нищо друго, освен да утешава и помага на други унизени“ и др. Те могат да се обвържат интертекстуално с автори, контексти, илюстрации чрез литературни казуси или с представители на други видове изкуства: кино, театър, балет, опера, музика, изобразително изкуство и др. Учителят стратег осмисля методическия ход и заедно с екипите го реализира като ефективно образование в условията на профилираната подготовка.

Ако се разшири тематичният кръг от творчеството на Канети, могат да се включат още творби като „Маси и власт“, „Заслепението“ и др. И разглеждането им като литературни реферати, изготвени по желание от гимназисти, може да прерасне в литературна екскурзия до Русе в дома на Канети. Може да се реализира и литературен маршрут, като се посетят и родната му къща, домовете на майка му и на известния дядо търговец. И като финал – може да се участва в Международния литературен фестивал с разработки от учащите се, презентирани на научния форум, посветен на личността и творчеството на българския нобелист Е. Канети.

„Езикът сам си решава“, той е жива тъкан и понякога се опреснява чрез старото. Освен това той документира епохата, показва речника на писателя, синтаксиса“ – това изказване на Войчех Галонзка (Galonzka 2020: 12-14), полски българист и преводач на автори от учебния канон (И. Вазов и „Под игото“), подсказва навременната ни методическа идея, че тя е с възможности да се превърне във „възприемателен инструмент“, чрез който да се компенсира пропуснатото досега, така важно за българската култура и нейния облик.

ЛИТЕРАТУРА

Angelova 2014: Angelova, P. Sluhovidecъt na века. Ruse: MD “Elias Kaneti” [Ангелова, П. Слуховидецът на века. Русе: МД „Елиас Канети“].

Galonzka 2020: Galonzka, V. Vnimatelniyat posrednik. // Kultura 07/2020, p. 12-14 [Галонзка, В. Внимателният посредник. // Култура. 07/ 2020, с.12-14].

Enis: Wikipedia 17 април 2022 г. в 15:24 <<https://bg.wikipedia.org/wiki/Енис>> (status 26.05.2022).

Kaneti 2015: Kaneti, E. Spaseniyat ezik. Ruse [Канети, Е. Спасеният език. Русе].

Rusinov 2020: Rusinov, Ya. Vechnite printsipi zad vsyako uspeshno dete. Sofia [Русинов, Я. Вечните принципи зад всяко успешно дете. София].